

ІСТОРІЯ

УДК 373.5.016:94(477):355.48(477:(470+571))"20"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-1>

Світлана БІЛА,
orcid.org/0000-0001-9506-2789
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) bilasvitlana24@gmail.com

Ірина ЛОЗИНСЬКА,
orcid.org/0000-0002-9128-0209
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) loz.iryuna@gmail.com

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УЧНІВ СТАРШОЇ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ ПРО ПОДІЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті охарактеризовані методи формування історичної пам'яті в учнів старшої профільної школи про події російсько-української війни. Стверджується, що в умовах повномасштабної російсько-української війни зростає необхідність формування в молоді історичної пам'яті, яка стає вагомим чинником збереження національного суверенітету та ідентичності, а також протидії неоімперіалізму, і в майбутньому стане основою формування повоєнної української національної ідентичності. Акцентовано, що якісно нове формування історичної пам'яті в контексті російсько-української війни вимагає побудови інноваційного національного наративу без впливу росії. Цей процес потребує не тільки переосмислення історії, а й передбачає генерування нових ідеалів та символів, які суголосні сучасності. Відзначено, що методи формування історичної пам'яті в учнів старшої профільної школи про події російсько-української війни є різноманітними, передовсім це дискусійні та інтерактивні. Саме ці методи спрямовують старшокласників до критичного осмислення сучасних складних суспільно-політичних процесів, формування власних візій історичних подій сьогодення. Перевага надається також методам практичного та дослідницького навчання, зокрема методу проєктів, есе, сторітелінгу, методу усної історії. Саме учнівські дослідження та творчі роботи забезпечують можливість збереження свідчень безпосередніх учасників російсько-української війни – пересічних людей, життєдіяльність яких може не фіксуватися в офіційних джерелах, але вони доклали максимальних зусиль для оборони та зміцнення нашої країни. Безпосереднє активне спілкування учнів з сучасними українськими Героями, волонтерами, біженцями, самостійний добір старшокласниками візуальних джерел про російсько-українську війну сприяє формуванню у них переконливих доказів та фіксації у пам'яті фактів про злочини російських окупантів та героїзм українських воїнів, розвиває почуття гордості, співчуття, національної солідарності.

Ключові слова: старша профільна школа, історична пам'ять, метод усної історії, учнівські проєкти, есе, сторітелінг.

Svitlana BILA,
orcid.org/0000-0001-9506-2789
Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) bilasvitlana24@gmail.com

Iryna LOZYNSKA,
orcid.org/0000-0002-9128-0209
Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) loz.iryuna@gmail.com

METHODS FOR THE FORMATION OF HISTORICAL MEMORY OF THE EVENTS OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR IN PROFESSION-ORIENTED HIGH SCHOOL STUDENTS

The article defines the methods for the formation of historical memory of the events of the Russia-Ukraine war in profession-oriented high school students. It is argued that the necessity to build historical memory in young people has

increased in the time of a full-scale Russia-Ukraine invasion. It is explained that historical memory is a significant factor in the preservation of national sovereignty and identity, as well as countering neo-imperialism, and in the future it will be the basis for the formation of post-war Ukrainian national identity. The article emphasizes that a qualitatively new way to form historical memory in the context of the Russia-Ukraine war requires building an innovative national narrative free of Russia's influence. This process requires a rethinking of history; what is more, it involves generating new ideals and symbols that are in sync with our time. It is noted that there are diverse historical memory formation methods, mainly discursive and interactive, that can be used to help students of profession-oriented high schools commit the events of the Russia-Ukraine war to their memory. It is these methods that help high school students develop a critical understanding of complex modern socio-political processes, and shape their own vision of historical events of the present time. Preference is also given to methods of practical and research training, in particular the project, essay, and storytelling method, and the oral history method. It is students' research and creative work that makes it possible to preserve the testimonies of direct participants in the Russia-Ukraine war – ordinary people, whose lives may not be recorded in official sources, but who did everything in their power to defend and strengthen our country. High school students' active direct communication with modern Ukrainian Heroes, volunteers, and refugees, their independent selection of visual materials about the Russia-Ukraine war contribute to the building of convincing evidence and the preservation in their memory of facts about the crimes of the Russian aggressors and the heroism of Ukrainian servicemen, as well as develop in students a sense of pride, compassion, and national solidarity.

Key words: *profession-oriented high school, historical memory, oral history method, students' projects, essays, storytelling.*

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної російсько-української війни зростає необхідність формування в молоді історичної пам'яті, яка стане основою повоєнної української національної ідентичності. Адже, історична пам'ять покликана поєднувати минуле, сьогодення і майбутнє. Недостатня увага українських освітян до проблеми формування історичної пам'яті у сучасного юнацтва зумовлює деструктивні чинники у національно-патріотичному вихованні молоді та можливості для маніпуляцій колективною та індивідуальною свідомістю молодих людей і навіть вербування російськими спецслужбами. Слушними є зауваги О. Ковтун, що «спільна історична пам'ять може стати надбанням більшості українських громадян і, відповідно, відіграти роль чинника національної інтеграції, у тому випадку, коли вона буде ґрунтуватися на найпривабливішій моделі історичної парадигми – національній. Вона має розглядатися як частина національної консолідуючої ідеї і, своєю чергою, цілеспрямованої державної політики» (Ковтун, 2012: 58).

Метою статті є охарактеризувати методи формування історичної пам'яті в учнів старшої профільної школи про події російсько-української війни.

Стан наукової розробки проблеми. Проблеми визначення складових компонентів, характерних рис та функцій історичної пам'яті, зокрема розкриття її значення для формування української ідентичності, національної свідомості, національної безпеки, національної консолідації, становлення України як суб'єкта міжнародних відносин, позбавлення стереотипів пострадянської ментальності присвячено чимало розвідок, збірників та монографій (Зашкільняк, 2009; Двуреченська, 2014; Луцишин, 2015; Зерній, 2007; Політика історично пам'яті..., 2019). Ряд науковців проаналі-

зували роль шкільної історичної освіти у формуванні історичної пам'яті у молоді та відзначили, що для її формування слід дотримуватися принципів полікультурності, поліконфесійності, багатоперспективності, толерантності, виваженості. Дієвими засобами формування історичної пам'яті є історичні документи, художні та документальні фільми, усні й письмові спогади очевидців історичних подій (Селищева, 2011: 222-230; Вербицька, 2012: 215-254; Удод, 2013: 8-14; Удод, 2011: 32-38; Гирич, 2013: 323-391; Тимків, 2020: 371-382). На думку дидактів виняткове значення для формування історичної пам'яті має вивчення учнями локальної та повсякденної історії, застосування в освітньому процесі проблемних, дискусійних методів, особливо методу усної історії, проектних технологій, вироблення нової концепції історичної освіти без надмірної політизації подій, позбавлення комплексу «меншовартості» та врахування принципів антропоцентризму та об'єктивності. (Гончарова, 2023: 263-264; Горчакова, 2020: Біла, Лозинська, 2020: 401-422).

Особливо цінними є новітні розвідки науковців, в яких аналізуються проблеми формування історичної національної пам'яті в умовах повномасштабної війни. Т. Василевська та Т. Бевз відзначають, що «виклики сьогодення особливо в умовах повномасштабної війни РФ проти України потребують переосмислення минулого, відмови від радянських штампів ідеалізації і віктимізації історії. Політика пам'яті повинна стати впливовою умовою для нової післявоєнної національної і громадянської ідентичності українців. Визнаючи минулі несправедливості, Україна може працювати над розбудовою більш інклюзивного та демократичного суспільства» (Василевська, Бевз, 2024: 153). На погляд дослідниць модерна

політика національної пам'яті потребує віднайдення консолідуючого потенціалу в регіональній та локальній історіях, історіях різних культур, етносів, конфесій, діяльності історичних діячів на основі об'єктивного визнання існування суверенної незалежної України та української нації (Василевська, Бевз, 2024: 153).

Нові виклики формування і збереження історичної пам'яті в умовах російсько-української війни репрезентовано у збірнику «Політика пам'яті досвід Європи для України». У ньому дослідники акцентують, що винятково важливе значення в умовах сьогодення має аналіз травматичного досвіду російської окупації, руйнування та розграбування культурної спадщини, знищення російськими військами української історичної пам'яті на окупованих територіях, негативного впливу радянської та сучасної російської пропаганди, дослідження проблем деколонізації символічного простору України (Політика пам'яті досвід Європи для України, 2023). К. Каплун акцентує, що особливо актуально зберігати історичну пам'ять про окуповані населені пункти (Каплун, 2023: 67-71). О. Смержевська підкреслює, що важливу роль у формуванні історичної пам'яті у молоді відіграють символічні та функціональні, трагічні та щасливі «місця пам'яті» (Смержевська, 2023: 157-160). На переконання В. Старжеця саме на практичних заняттях учні мають змогу самостійно опрацювати різноманітні джерела і у них формується історична пам'ять (Старжець, 2023: 165). С. Терно стверджує, що у модельних програмах та підручниках з історії та громадянської освіти Нової української школи є суттєві проблеми з формуванням історичної пам'яті, бо недостатньо уваги у пропедевтичних курсах приділяється висвітленню знакових для українців подій, зокрема діяльності князя Ярослава Мудрого, аналізу злочинів комуністичного режиму в умовах II Світової війни, тощо (Терно, 2023: 182-185).

Ряд дослідників справедливо стверджують, що в умовах війни з росією спостерігається значна трансформація історичної пам'яті, а саме змінились розуміння цінностей, переосмислені погляди на радянське минуле, на авторитетні історичні постаті та інституції, сформувалися передумови для формування політичної української нації з універсальною історичною пам'яттю (Кузьмінець, Стадник, Букіна, 2023: 185-196). Н. Чупрінова, І. Севрук, Ю. Соколовська, М. Сова, С. Деніжна вважають, що в умовах сучасного російсько-українського протистояння історична пам'ять стає вагомим чинником збереження національного

суверенітету та ідентичності, а також протидії неоімперіалізму (Чупрінова, Севрук, Соколовська, 2024: 95-99; Сова, Деніжна, 2022: 70-77).

Виклад основного матеріалу. При формуванні історичної пам'яті в учнів старшої профільної школи педагогам передовсім необхідно звернути увагу на те, що сучасна російсько-українська війна стала потужним каталізатором переосмислення історичного минулого України. Якісно нове формування історичної пам'яті в контексті російсько-української війни також вимагає побудову інноваційного національного нарративу без впливу росії. Цей процес потребує не тільки переосмислення історії, а й передбачає генерування нових ідеалів та символів, які суголосні сучасності. Вирішальним кроком відмежування від впливу росії стали процеси деколонізації, переосмислення ролі радянської історіографічної та культурної спадщини, подій та героїв, а також відмова від радянської та російської символіки, перейменування міст, сіл, вулиць. Важливими аспектами є трактування та оцінка історичних процесів і діяльності історичних персоналій в контексті національної боротьби за незалежність, формування патріотизму, дієвої національної ідеї, а також розвитку національної ідентичності українців (Чупрінова, Севрук, Соколовська, 2024: 97). Новий нарратив вочевидь має створити альтернативу нарративу росії, протидіяти неоімперіалізму та стати засадничим чинником національної солідарності (Сова, Деніжна, 2022: 73). При формуванні історичної пам'яті треба генерувати ментальний простір, який передбачає не тільки об'єктивне висвітлення подій Другої світової війни та історії радянського союзу як тоталітарної держави імперського типу, але і детальне висвітлення причин і наслідків сучасної імперської агресії росії, аналіз та пояснення концептів «інформаційна війна», «гібридна війна», «анексія», «окупація», «спеціальна військова операція», «повномасштабна російсько-українська війна як прояв процесу реімперіалізації росії», «руській мір», «героїчний національний спротив українців», «кіборги», тощо (Методичні рекомендації..., 2022).

На наш погляд, новітніми Героями, життєдіяльність яких має вивчатися під час уроків сучасної історії України у закладах загальної середньої освіти є воїни ЗСУ, прикордонники, добровольці, волонтери, капелани, медики, психологи, поліцейські, працівники департаменту надзвичайних ситуацій, політики, потерпілі від війни мирні мешканці, внутрішньо переміщені особи та емігранти. Саме вони відображають нові символи національної єдності та незламності українського народу.

У шкільних підручниках профільного рівня російсько-українській війні від 2014 року та європейському вибору України присвячена чимала кількість фактологічного матеріалу, багато завдань для учнів практичного, дослідницького та творчого характеру (Історія України, 2024: 242-302; Власов, 2024: 296-367). Відтак, на нашу думку педагогам доцільно використовувати ці теоретичні та дидактичні нароби для формування історичної пам'яті, передовсім це стосується роботи з історичними документами, фотографіями та картами, інформаційними додатковими ресурсами, які представлені у підручниках.

Особливість формування історичної пам'яті в учнівства в умовах військового стану, полягає в тому, що старшокласники є безпосередніми учасниками та свідками історичних подій, тому педагоги повинні підходити до цього процесу чутливо, креативно та компетентно. Багато з учнів та члени їх родини (в той чи інший спосіб) особисто пережили трагічні події сьогодення. Процес формування історичної пам'яті в умовах сучасної російської війни – це не лише освітній процес, але й вагомий інструмент психологічної підтримки, патріотичного виховання, та національного самоствердження учнівства.

У профільних класах наукових ліцеїв слід проводити уроки-лекції про події російсько-української війни з елементами дискусії, які б спрямовували учнівство до критичного осмислення сучасних процесів, формування власних точок зору. Обов'язковими елементами лекцій мають стати засоби візуалізації війни, зокрема цифрові ресурси, інтерактивні карти. На уроках – семінарських і практичних заняттях необхідно застосовувати інтерактивні методи, структуровані дебати, сюжетно-рольові ігри (Гушинець, 2008). Саме ці методи формують в учнів уміння аргументувати свою позицію та «переживати» події сьогодення. Ефективним методом формування позитивної мотивації до вивчення складних подій російсько-української війни є самостійне складання учнями активного сторітелінгу на тему «24 лютого: як я пережив цей день?»; «Один день з життя волонтера», «Національний спротив пересічної людини або мій внесок у перемогу»; «Героїчний вчинок вартий уваги», тощо (Скакальська, 2023: 166-172; Біла, Мазурчак, 2024: 9).

Слід пропонувати учням писати есе про «Героїв нашого часу» зокрема воїнів та ветеранів ЗСУ, волонтерів, і всіх інших категорій людей, які прискорюють нашу перемогу. Прикметно, що ці люди, як правило, є родичами, знайомими, країнами й учні щиро ними пишаються. Це засвідчує

проведений на факультеті історії, педагогіки та психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка у листопаді 2024 року конкурс учнівських та студентських есе «Герої серед нас: як звичайні люди здійснюють незвичайні вчинки?» («Герої серед нас»..., 2024). Темати для учнівських творів-роздумів можуть бути і проблеми, які формують почуття національної гордості, патріотизм, почуття національної ідентичності «Все буде Україна»; «Доброго вечора ми з України»; «Слава Україні – Героям Слава»; «Чогось наша Україна зажурилася...»; «Революція Гідності – подія, що змінила ментальність українців»; «російсько-українська війна – новітній геноцид українського народу»; «Сучасна війна – як чинник формування української політичної нації», тощо.

Дієвими методами формування історичної пам'яті у старшокласників є самостійна дослідницька діяльність. Передовсім учнів слід спонукати до досліджень подій російсько-української війни, починаючи від 2014 року. Теми для учнівських проєктів можуть бути наступні: «Причини, перебіг та наслідки Євромайдану та революції Гідності»; «Окупація Криму: причини, хід та наслідки»; «Антитерористична операція збройних сил України: успіхи та невдачі»; «Оборона Донецького аеропорту як прояв національного спротиву та патріотизму»; «Спроби налагодження миру під час переговорів у Мінську: сутність та причини невдач»; «Перші дні повномасштабного вторгнення російських військ в Україну»; «Оборона Києва, Харкова, Маріуполя, Бахмута та інших міст України»; «Злочини російських окупантів на захоплених територіях, спрямовані на знищення української культурної спадщини та історичної пам'яті»; «Військові злочини російських окупантів, що суперечать міжнародному праву»; «Міжнародна підтримка України»; «Волонтерський рух під час війни»; «Доля внутрішньо переміщених осіб та емігрантів», тощо. Під час виконання цих проєктів старшокласники мають можливість проаналізувати історичні документи, наукові розвідки, спогади очевидців, фото та відео матеріали, проаналізувати зв'язок історії з сьогоденням. (Проєктне навчання в історичній освіті, 2023: 8) Доцільно, щоб ці проєкти мали міжпредметний характер і старшокласники досліджували економічні, правові, культурні, гуманітарні аспекти війни. Варто учням давати проєктні завдання творчого характеру: дібрати меми, фотографії, відеоматеріали, комікси, карикатури, плакати, присвячені тим чи іншим проблемам сучасної війни.

Посильним, водночас ефективним методом учнівських досліджень та інструментом форму-

вання історичної пам'яті в умовах повномасштабної війни з росією є метод усної історії (Горчакова, 2020). Інтерв'ювання надає можливість зберегти свідчення безпосередніх учасників російсько-української війни (воїнів ЗСУ, ветеранів, представників територіальної оборони і силових структур, цивільних громадян України), – пересічних «малих» людей, життєдіяльність яких може не фіксуватися в офіційних джерелах, але вони доклали максимальних зусиль для оборони та зміцнення нашої країни. Самостійні усно-історичні дослідження старшокласників формуватимуть у них почуття гордості за свій народ, почуття патріотизму та акумулюють національну пам'ять (Бойко, 2022: 233-235).

Історичну пам'ять в старшокласників необхідно і доцільно формувати і в позаурочний час. Зокрема, під час засідань історико-краєзнавчих гуртків обговорювати документальні та художні фільми, присвячені російсько-українській війні, наприклад: «Кіборги», «Снайпер. Білий ворон», «Мирні люди», «Третя рота», «Татова колицка», «Буча» і т.д. Необхідно організувати зустрічі учнів із воїнами ЗСУ, ветеранами, волонтерами, внутрішньо переміщеними особами, які б розповіли учнівству з перших уст про події з фронту, злочини окупантів, повсякденне життя в умовах війни. Потрібно долучати старшокласників до організації і проведення тематичних виставок плакатів, фотографій, про події війни; проводити конкурси есе, віршів, пісень, присвячені новітнім Героям України. Учнівство має брати активну участь у патріотичних заходах, хвилинах мовчання, створення куточків пам'яті у закладах загальної середньої освіти.

Висновки. Отже, в умовах повномасштабної російсько-української війни зростає необхідність формування в молоді історичної пам'яті, яка стає вагомим чинником збереження національного суверенітету та ідентичності, а також протидії

неоімперіалізму, а майбутньому стане основою формування повоєнної української національної ідентичності. Якісно нове формування історичної пам'яті в контексті російсько-української війни вимагає побудови інноваційного національного нарративу без впливу росії. Цей процес потребує не тільки переосмислення історії, а й передбачає генерування нових ідеалів та символів, які суголосні сучасності. Особливість формування історичної пам'яті в учнівства про події російсько-української війни, полягає в тому, що старшокласники є безпосередніми учасниками та свідками історичних подій, тому педагоги повинні підходити до цього процесу чутливо, креативно та компетентно. Методи формування історичної пам'яті в учнів старшої профільної школи про події російсько-української війни є різноманітними, передовсім це дискусійні та інтерактивні. Саме ці методи спрямовують старшокласників до критичного осмислення сучасних складних суспільно-політичних процесів, формування власних візій історичних подій сьогодення. Перевага надається також методам практичного та дослідницького навчання, зокрема методу проєктів, есе, сторітелінгу, методу усної історії. Саме учнівські дослідження та творчі роботи забезпечують можливість збереження свідчень безпосередніх учасників російсько-української війни – пересічних людей, життєдіяльність яких може не фіксуватися в офіційних джерелах, але вони доклали максимальних зусиль для оборони та зміцнення нашої країни. Безпосереднє активне спілкування учнів з сучасними українськими Героями, волонтерами, біженцями, самостійний добір старшокласників візуальних джерел про російсько-українську війну сприяє формуванню у них переконливих доказів і фіксації у пам'яті фактів про злочини російських окупантів та героїзм українських воїнів, розвиває почуття гордості, співчуття, національної солідарності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Герої серед нас»: конкурс учнівського та студентського есе на факультеті історії, педагогіки та психології. URL: <https://dspu.edu.ua/news/geroyi-sered-nas-konkurs-uchnivskogo-ta-studentskogo-ese-na-fakulteti-istoriyi-pedagogiky-ta-psyhologiyi>.
2. Біла С., Лозинська І. Методичні засади реалізації політики пам'яті при вивченні новітньої історії. *Проблеми гуманітарних наук*. Серія історія. Дрогобич: видавничий дім «Гельветика». Випуск 4/46. 2020. С. 401-422.
3. Біла С., Мазурчак Л. Сторітелінг при вивченні історії у закладах загальної та фахової передвищої освіти: Навчально-методичний посібник. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2024. 26 с.
4. Бойко С. Виховання національно свідомої особистості в умовах російсько-української війни на основі застосування нових експериментальних технологій в освітній сфері України. *Проблеми освіти*. Випуск 1(96). 2022. С. 223-235.
5. Василевська Т., Бевз Т. Конструювання політики національної пам'яті: ідеї, смисли, акценти. *Політичні дослідження*. № 1(7). 2024. С. 135-158.
6. Вашкевич В. М. Феномен історичної пам'яті. 2009. URL: http://www.Nbuv.Gov.Ua/old_jrn/soc_gum/gileya/2009_18/gileya18/F1.Pdf.

7. Вербицька П. В. Проблеми історичної пам'яті у проєкції на завдання сучасної історичної освіти. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка»*. Держава та армія. № 724. Львів. 2012. С. 251-254.
8. Власов В. С. Історія України (профільний рівень). Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2024. С. 296-367.
9. Гирич І. Українська історична пам'ять, шкільні підручники і освіта. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. За загальною редакцією Ю. Шаповала. Київ: ІПЕНД, 2013. С. 323-391.
10. Гончарова О. Формування історичної пам'яті як головне завдання викладання історії України у вищих навчальних закладах. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.)*. Запорізький національний університет. 2023. С. 263-264.
11. Горчакова А. «Усна історія», як засіб формування історичної пам'яті здобувачів освіти старших класів. 2020. URL: <https://genezum.org/library/usna-istoriya-yak-zasib-formuvannyaistorichnoi-pamyati-zdobuvachiv-osvity-starshyh-klasiv>.
12. Гушинець Н. О. Інноваційні методи і форми проведення семінарських занять. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/gushinez.php>.
13. Двуреченська О. С. Місце історичної пам'яті у розвитку України як суб'єкта сучасних міжнародних відносин. *Грані*. №1(105). Січень 2014. С. 59-63.
14. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії в сучасному світі. *Україна – Європа – Світ*. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Збірник наукових праць. Тернопільський Національний Педагогічний Університет імені В. Гнатюка. Тернопіль. 2009. Вип. 2. С. 156-159.
15. Зерній Ю. Історична пам'ять як об'єкт державної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 1 (2). С. 71-76.
16. Історія України (профільний рівень). Підручник для 11 класу. О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, О. М. Сирцова, А. А. Галімов. Х.: Вид-во «Ранок», 2024. С. 242-302.
17. Каплун К. Збереження історичної пам'яті в умовах російської окупації на прикладі села Нестерянка Оріхівської міської територіальної громади). *Політика пам'яті: досвід Європи для України*. Матеріали I міжнародної наукової конференції 17-18 листопада 2023 р. Запоріжжя. С. 67-71.
18. Ковтун Н. Історична пам'ять як основа становлення політичної еліти в контексті політичної трансформації України початку XXI ст. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2012. Вип. 2. С. 53-58.
19. Кузьмінець, Н., Стадник, О., Букіна, Т. Вплив історичної пам'яті українців на події сьогодення. *Проблеми гуманітарних наук: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія історія, 14(56), 2023. С.185-196.
20. Луцишин Г.І. Державна політика історичної пам'яті як чинник консолідації українського суспільства. *Грані*. Вип. 8. 2015.С. 124-128.
21. Методичні рекомендації щодо викладання історії, правознавства, громадянської освіти та курсів духовно-морального спрямування у 2022/2023 навчальному році 5 клас. URL: <https://www.schoollife.org.ua/>.
22. Політика пам'яті: досвід Європи для України. Матеріали I міжнародної наукової конференції 17-18 листопада 2023 р. Запоріжжя. 200 с.
23. Проєктне навчання в історичній освіті: методичні рекомендації. В. Долід, П. Долганов. Рівне: РОІППО, 2023. 83 с.
24. Селищева І. Історична пам'ять у контексті історичної освіти. *Педагогіка вищої та середньої школи*. № 1 (50). К. 2017. С. 222-230.
25. Скакальська І. Сторітелінг під час вивчення історії в 10-11 класах. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.)* Запорізький національний університет. 2023. С. 166-172.
26. Сморгевська О. Функція «місць пам'яті» в шкільній історичній освіті. *Політика пам'яті: досвід Європи для України*. Матеріали I міжнародної наукової конференції 17-18 листопада 2023 р. Запоріжжя. С.157-160.
27. Сова М., Деніжна С. Державно-правова політика історичної пам'яті як інструмент консолідації народів у протидії неоімперіалізму. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1 (23). 2022. С. 70-77.
28. Старжець В. Практичні заняття на уроках історії України як важливий чинник формування історичної пам'яті старшокласників. *Політика пам'яті: досвід Європи для України*. Матеріали I міжнародної наукової конференції 17-18 листопада 2023 р. Запоріжжя. С. 164-168.
29. Терно С. Політика пам'яті в історичній освіті нової української школи. *Політика пам'яті: досвід Європи для України*. Матеріали I міжнародної наукової конференції 17-18 листопада 2023 р. Запоріжжя. С. 182-185.
30. Тимків І. Прагматичні концептуалізації історичної пам'яті у проблемному полі політичного виховання. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія. 2020. 4/46. С. 371-382.
31. Удод О.А. Шкільна історична освіта як репрезентант політики пам'яті. *Національна та історична пам'ять*. Вип. 8. 2013. С. 8-13 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntip_2013_8_5
32. Удод. А. Актуальні проблеми сучасної історичної освіти: гармонія чи компроміс між наукою та історичною пам'яттю. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. №8. К. 2011 С. 32-38.
33. Чупрінова Н., Севрук І., Соколовська Ю. Історична пам'ять та національна ідентичність в умовах російсько-української війни (2014-2024 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: історичні науки. Т. 35 (74). №3. 2024. С. 95-99.

REFERENCES

1. «Heroi sered nas»: konkurs uchnivskoho ta studentskoho ese na fakulteti istorii, pedahohiky ta psykholohii. (2025) [«Heroes Among Us»: the competition of the student essay at the faculty of history, pedagogy and psychology] URL: <https://dspu.edu.ua/news/geroyi-sered-nas-konkurs-uchnivskogo-ta-studentskogo-ese-na-fakulteti-istoriyi-pedagogiky-ta-psykholohiyi>. [in Ukrainian].
2. Bila S., Lozynska I. (2020) Metodichni zasady realizatsii polityky pamiaty pry vyvchenni novitnoi istorii. [Methodological principles of memory policy implementation in the study of modern history] *Problemy humanitarnykh nauk. Seriiia istoriia. Drohobych: vydavnychiy dim «Helvetyka». Vypusk 4/46.* 401-422. [in Ukrainian].
3. Bila S., Mazurchak L. (2024) Storitelinh pry vyvchenni istorii u zakladakh zahalnoi ta fakhovoi peredvyshchoi osvity [Storytelling in the study of history in general and professional higher education institutions]: Navchalno-metodychni posibnyk. Drohobych: Drohobyt'skyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka. 26. [in Ukrainian].
4. Boiko S. (2022) Vykhovannia natsionalno svidomoi osobystosti v umovakh rosiisko– ukrainskoi viiny na osnovi zastosuvannia novykh eksperymentalnykh tekhnolohii v osvitnii sferi Ukrainy. [Education of a nationally conscious personality in the context of the Russian-Ukrainian war through the use of new experimental technologies in the educational sphere of Ukraine.] *Problemy osvity. Vypusk 1(96).* 223-235. [in Ukrainian].
5. Chuprinova N., Sevruck I., Sokolovska Yu. (2024) Istorychna pamiat ta natsionalna identychnist v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny (2014-2024 rr.). [Historical memory and national identity in the context of the Russian-Ukrainian war (2014-2024).] *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriiia: istorychni nauky. T. 35 (74). 3.* 95-99. [in Ukrainian].
6. Dvurechenska O. S. (2014) Mistse istorychnoi pamiaty u rozvytku Ukrainy yak subiekta suchasnykh mizhnarodnykh vidnosyn. [The place of historical memory in the development of Ukraine as a subject of modern international relations.] *Hrani. 1(105).* Sichen. 59-63. [in Ukrainian].
7. Honcharova O. (2023) Formuvannia istorychnoi pamiaty yak holovne zavdannia vykladannia istorii Ukrainy u vyshchykh navchalnykh zakladakh. [Formation of historical memory as the main task of teaching the history of Ukraine in higher education institutions.] *Aktualni problemy teorii ta metodyky navchannia istorii: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Zaporizhzhia, 10 travnia 2023 r.). Zaporizkyi natsionalnyi universytet.* 263-264. [in Ukrainian].
8. Horchakova A. «Usna istoriia», yak zasib formuvannia istorychnoi pamiaty zdobuvachiv osvity starshykh klasiv. [«Oral history» as a means of forming the historical memory of high school students.] URL: <https://genezum.org/library/usna-istoriya-yak-zasib-formuvannya-istorychnoi-pamyati-zdobuvachiv-osvity-starshykh-klasiv>. [in Ukrainian].
9. Hushynets N. O. (2008) Innovatsiini metody i formy provedennia seminariv zaniat. [Innovative methods and forms of conducting seminars] URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/gushinez.php>. [in Ukrainian].
10. Hurych I. (2013) Ukrainska istorychna pamiat, shkilni pidruchnyky i osvita. [Ukrainian historical memory, school textbooks and education.] *Kultura istorychnoi pamiaty: yevropeiskyi ta ukrainskyi dosvid. Za zahalnoi redaktsiieiu Yu. Shapovaly.* Kyiv: IPIEND. 323-391. [in Ukrainian].
11. Istoriia Ukrainy (profilnyi riven). (2024) [History of Ukraine (profile level)] *Pidruchnyk dlia 11 klasu.* O. V. Hisem, O. O. Martyniuk, O. M. Syrtsova, A. A. Halimov. Kh.: Vyd-vo «Ranok». 242-302. [in Ukrainian].
12. Kaplun K. (2023) Zberezhennia istorychnoi pamiaty v umovakh rosiiskoi okupatsii (na prykladi sela Nesterianka Orikhivskoi miskoi terytorialnoi hromady). [Preservation of historical memory under Russian occupation (on the example of the village of Nesterianka, Orikhiv city territorial community)] *Polityka pamiaty: dosvid Yevropy dlia Ukrainy. Materialy I mizhnarodnoi naukovo konferentsii. Zaporizhzhia.* 67-71. [in Ukrainian].
13. Kovtun N. (2012) Istorychna pamiat yak osnova stanovlennia politychnoi elity v konteksti politychnoi transformatsii Ukrainy pochatku XXI st. [Historical memory as a basis for the formation of the political elite in the context of Ukraine's political transformation in the early twenty-first century] *Studia politologica Ucraino-Polona. Vyp. 2.* 53-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2012_2_10 [in Ukrainian].
14. Kuzminets, N., Stadnyk, O., Bukina, T. (2023) Vplyv istorychnoi pamiaty ukrainsiv na podii sohodennia. [The influence of the historical memory of Ukrainians on the events of today] *Problemy humanitarnykh nauk: Zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia istoriia, 14(56).* 185-196. [in Ukrainian].
15. Lutsyshyn H.I. (2015) Derzhavna polityka istorychnoi pamiaty yak chynnyk konsolidatsii ukrainskoho suspilstva. [State policy on historical memory as a factor in the consolidation of Ukrainian society] *Hrani. Vyp. 8.* 124-128. [in Ukrainian].
16. Metodichni rekomendatsii shchodo vykladannia istorii, pravoznavstva, hromadianskoi osvity ta kursiv dukhovno-moralnoho spriamuvannia u 2022/2023 navchalnomu rotsi 5 klas. [Methodological recommendations for teaching history, law, civic education, and spiritual and moral courses in the academic year 2022/2023, grade 5.] URL: <https://www.schoollife.org.ua/>. [in Ukrainian].
17. Polityka pamiaty: dosvid Yevropy dlia Ukrainy. (2023) [Memory Policy: European Experience for Ukraine] *Materialy I mizhnarodnoi naukovo konferentsii. Zaporizhzhia.* 200. [in Ukrainian].
18. Proiektne navchannia v istorychnii osviti: metodychni rekomendatsii. (2023) [Project-based learning in history education: methodological recommendations] V. Dolid, P. Dolhanov. Rivne: ROIPPO. 83. [in Ukrainian].
19. Selyshecheva I. (2017) Istorychna pamiat u konteksti istorychnoi osvity. [Historical memory in the context of historical education.] *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly. 1 (50). K.* 222-230. [in Ukrainian].
20. Skakalska I. (2023) Storitelinh pid chas vyvchennia istorii v 10-11 klasakh. [Storytelling in the study of history in grades 10-11] *Aktualni problemy teorii ta metodyky navchannia istorii: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Zaporizhzhia, 10 travnia 2023 r.). Zaporizkyi natsionalnyi universytet.* 166-172. [in Ukrainian].

21. Smorzhevska O. (2023) Funktsiia «mists pamiatii» v shkilnii istorychnii osviti. [The function of «places of memory» in school historical education] *Polityka pamiatii: dosvid Yevropy dlia Ukrainy. Materialy I mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Zaporizhzhia.* 157-160. [in Ukrainian].
22. Sova M., Dienizhna S. (2022) Derzhavno-pravova polityka istorychnoi pamiatii yak instrument konsolidatsii narodiv u protyidii neoimperializmu. [State and legal policy of historical memory as an instrument of consolidation of peoples in countering neo-imperialism] *Filosofski ta metodolohichni problemy prava.* 1 (23). 70-77. [in Ukrainian].
23. Starzhets V. (2023) Praktychni zaniattia na urokakh istorii Ukrainy yak vazhlyvyi chynnyk formuvannia istorychnoi pamiatii starshoklasnykiv. [Practical classes in the history of Ukraine as an important factor in the formation of historical memory of high school students] *Polityka pamiatii: dosvid Yevropy dlia Ukrainy. Materialy I mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Zaporizhzhia.* 164-168. [in Ukrainian].
24. Terno S. (2023) Polityka pamiatii v istorychnii osviti novoi ukrainskoi shkoly. [The policy of memory in the historical education of the new Ukrainian school.] *Polityka pamiatii: dosvid Yevropy dlia Ukrainy. Materialy I mizhnarodnoi naukovoï konferentsii Zaporizhzhia.* 182-185. [in Ukrainian].
25. Tymkiv I. (2020) Prahmatychni kontseptualizatsii istorychnoi pamiatii u problemnomu poli politychnoho vykhovannia. [Pragmatic conceptualisations of historical memory in the problematic field of political education] *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii.* 4/46. 371-382. [in Ukrainian].
26. Udod O. A. (2011) Aktualni problemy suchasnoi istorychnoi osvity: harmoniia chy kompromis mizh naukoïu ta istorychnoiu pamiatiiu. [Current issues of modern historical education: harmony or compromise between science and historical memory] *Istoriia i suspilstvoznavstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia ta metodyka navchannia.* 8. K. 32-38. [in Ukrainian].
27. Udod O.A. (2013) Shkilna istorychna osvita yak reprezentant polityky pamiatii. [School historical education as a representative of the politics of memory] *Natsionalna ta istorychna pamiat. Vyp. 8.* 8-13 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntip_2013_8_5 [in Ukrainian].
28. Vashkevych V. M. (2009) Fenomen istorychnoi pamiatii. [The phenomenon of historical memory] URL: http://www.Nbuv.Gov.Ua/old_jrn/soc_gum/gileya/2009_18/gileya18/F1.Pdf. [in Ukrainian].
29. Vasylevska T., Bezv T. (2024) Konstruiuvannia polityky natsionalnoi pamiatii: idei, smysly, aktsenty. [Constructing the policy of national memory: ideas, meanings, accents] *Politychni doslidzhennia* 1(7). 135-158. [in Ukrainian].
30. Verbytska P. V. (2012) Problemy istorychnoi pamiatii u proektsii na zavdannia suchasnoi istorychnoi osvity. [Problems of historical memory in the projection on the tasks of modern historical education] *Visnyk Natsionalnoho Universytetu «Lvivska politekhnikha». Derzhava ta armii.* 724. Lviv. 251-254. [in Ukrainian].
31. Vlasov V. S. (2024) Istoriiia Ukrainy (profilnyi riven). [History of Ukraine (profile level)] *Pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity.* Kyiv: Litera LTD. 296-367. [in Ukrainian].
32. Zashkilniak L. (2009) Istorychna pamiat i sotsialni funktsii istorii v suchasnomu sviti. [Historical memory and social functions of history in the modern world.] *Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istorii, mizhnarodni vidnosyny. Zbirnyk naukovykh prats. Ternopil'skyi Natsionalnyi Pedahohichnyi Universytet imeni V. Hnatiuka. Ternopil.* Vyp. 2. 156-159. [in Ukrainian].
33. Zernii Yu. (2007) Istorychna pamiat yak ob'iekt derzhavnoi polityky. [Historical memory as an object of state policy] *Stratehichni priorytety.* 1 (2). 71-76. [in Ukrainian].